

Het beleg van de Citadel van Antwerpen in 1832

Een beknopt overzicht van de politieke en militaire situatie tussen België en Nederland in de jaren 1830-'32, alsmede een beschrijving van de gebeurtenissen rond de citadel van Antwerpen in die periode, met een gedetailleerde toelichting op het beleg en de daarbij gebruikte wapens.

Inleiding

Dit overzicht sluit aan op hetgeen over de Tiendaagse Veldtocht van 1831 in Armamentaria van 1981 is gezegd. Daaruit kwam naar voren dat de reden voor het beleg van de citadel geheel moet worden toegeschreven aan de halsstarrigheid van koning Willem I, die ten derde male had geweigerd de scheidingsvoorwaarden tussen Nederland en België te accepteren. Natuurlijk hebben gekwetste trots en gezichtsverlies tot deze laakbare houding bijgedragen. Willem I was echter niet zonder reden verontwaardigd over het feit, dat dezelfde grote mogelijkheden welke hem in 1815 koning hadden gemaakt over de Noordelijke zowel als de Zuidelijke Nederlanden, hem nu het laatstgenoemd gebiedsdeel wilden ontnemen. In de in 1831 naar België gezonden interventiestrijdmacht zag hij een herleving van Franse expansie-zucht; in die opvatting werd hij gesterkt door de weifelachtige houding van de andere ondertekenaars van het scheidingsverdrag, Pruisen, Oostenrijk en Rusland - landen immers, welke de Napoleontische veldtochten nog vers in het geheugen hadden. Zeker toen het interventieleger werd ingezet voor de verovering van de citadel van Antwerpen meende de koning door het opgeven daarvan een gevaarlijk precedent te scheppen.

Over de precieze toedracht van het beleg is thans eigenlijk nog maar weinig bekend; andere veel belangrijker krijgsv verrichtingen zijn sedertdien onderwerp van studie geweest. Het is een goede zaak het een en ander nog eens aan de vergetelheid te ontrukken. Op 23 december van dit jaar zal het honderdvijftig jaar geleden zijn, dat de citadel zich na een beleg van niet minder dan 24 dagen overgaf. Bij het woord beleg moet men niet denken aan een langdurige uithongering van de vesting met een strijd die zo nu en dan opflakkerde. Integendeel, men kan spreken van één voortdurend bombardement, dag en nacht, dat negentien dagen lang tot aan het moment van de overgave door de Hollandse artillerie in het fort werd beantwoord. Vooral krijgskundig zijn de citadel, het beleg en de toegepaste tactiek en wapens de moeite van een bespreking in Armamentaria waard.

De citadel van Antwerpen was een der laatste klassieke forten dat volgens een beproefd belegeringsplan tot en met de beslissende bres werd veroverd; sommigen beschouwen het beleg als 'het mooiste der 19e eeuw, tot roem van de aanvaller en van de verdediger'. Het geschiedde geheel in de klassieke - in de 18e eeuw tot methodologische volmaaktheid ontwikkelde - stijl, compleet met sappes, vooruitschuivende batterijen, veroveringen van buitenwerken, uitvallen der verdedigers, ondermijning van wallen enz. Er zijn ook diverse innovaties te vermelden. Bij Antwerpen werd voor de eerste keer de vreselijke uitwerking van het Paixhangeschut in de praktijk gedemonstreerd. Op de Schelde voeren enige door stoom

voortgedreven oorlogsschepen. Ook werd een Belgische nieuwigheid, een monstermortier dat bommen wierp van tot dan toe ongehoorde afmetingen, tegen de citadel ingezet. Tenslotte wil dit artikel de thans grotendeels anonieme mannen van 1832 aan de vergetelheid ontrukken. De officieren en soldaten van beide partijen, die niet alleen deden wat er van hen werd verwacht, maar die individueel ook staaltjes van professionalisme, grote moed en doorzettingsvermogen ten beste hebben gegeven.

De citadel, bouwgeschiedenis en ontwikkeling tot 1832

Toen de hertog van Alva op zijn strafexpeditie naar de Noordelijke Nederlanden in 1567 Antwerpen binnentrok, liet hij een geschikt terrein uitzoeken voor de bouw van een citadel, een dwangkasteel, een 'breidel', van waaruit een eventuele opstand in de stad effectief kon worden bestreden. De Italiaanse vestingbouwkundige Paciotto ontwierp het fort, dat onder toezicht van de rustmeester der artillerie van het Spaanse leger werd gebouwd. Paciotto verliet daarna de Zuidelijke Nederlanden waarop zijn landgenoot Bartolomeo Campi nogal wat wijzigingen in het ontwerp aanbracht; deze bleef het toezicht over de bouw uitoefenen tot 1572, toen hij bij het beleg van Haarlem de dood vond.

De architectuur van de citadel van Antwerpen was geënt op die van de onder Karel V gebouwde citadel van Gent: een grote vijfhoek, waarvan de punten van bolwerken of bastions waren voorzien. Het bastion kan men beschouwen als de essentie van de in de 16e eeuw onder de toegenomen invloed van het vuurgeschut opgekomen zgn. tracée italienne. Het bastion was een uitspringend gedeelte in vijfhoekvorm, en wel zodanig dat er altijd twee kanten of flanken loodrecht op de wal of muur (courtine) stonden, zodat van twee naast elkaar liggende bastions uit flankvuur langs de muur op eventuele bestormers kon worden gegeven. Verder stonden de buitenwaarts gerichte wallen van de bastions, de faces of facen, onder een zodanige hoek, dat een iets verder weg gelegen aanvaller onder kruisvuur kon worden genomen.

Anders dan bij de hoge muren en torens der meeste Middeleeuwse vestingwerken bestond het zestiende-eeuwse gebastioneerde fort uit massieve, lage, van baksteen opgetrokken en met aarde en puin gevulde bouwwerken, waarin inslaande kanonskogels gemakkelijk smoorden en. Het Italiaanse vestingstelsel nu betekende een omwenteling in de vestingoorlog, want het tot dan toe gebruikelijke patroon van het schieten of rammeien van een bres in de muren gevolgd door een bestorming, werd vervangen door een systematische belegeringswijze die o.a. een totale omsingeling van de vesting inhield. Daarbij trachtte de belegeraar door het in bepaalde patronen graven van loopgraven (sapperen) dichterbij de vesting te komen om de wallen te kunnen ondermijnen met bommen (mijnen) of springbussen (petarden). Men hoopte dat het bij de ontploffing vrijgekomen puin van de bres de watergracht zou vullen en tevens een toegangsweg zou verschaffen voor een snelle bestorming.

De citadel van Antwerpen kreeg binnen de muren een omvang van 5 hectaren; zij werd omgeven door natte grachten. Als locatie was een plek gekozen aan de Zuidkant van de stad, een terrein thans ruwweg begrensd door de Kliniek Leopold II, het station Antwerpen Zuid, het Koning Albert Park en het Stadspark; het huidige Museum van Schone Kunsten zou bijna in het midden van de citadel gelegen hebben. De bastions werden gedoopt met de voor- en achternaam, alsmede de titel, van de IJzeren Hertog: Hernando (bastion nr. I), Toledo (II), Duc (IV) en Albe (V); het derde bastion werd met de naam Paciotto vereerd. Deze schrijfwijzen der bastionnamen zijn ontleend aan de bewaard gebleven oorspronkelijke naamstenen van deze bolwerken. Zij zijn in de voet van het monument voor de gevallenen van de citadel op de begraafplaats van Ginneken (N.B.) ingemetseld.

De ligging van de bastions is goed te zien op de bijgaande reproductie van de vogelvluchtkaart van Hogenberg (zie afb. 2) die van 1576 dateert.

Een kritische, vestingbouwkundige beoordeling van de citadel door niemand minder dan de grote Franse strateeg en tacticus Vauban, gedateerd 16 september 1702, wordt geheel door Delvaux geciteerd (zie lit. opgave). Vaubans genuanceerde mening komt in grote trekken hierop neer, dat hij de citadel voor een aanval van buiten te kwetsbaar achtte, hoofdzakelijk doordat zij slechts met één zijde aan de Schelde was gelegen en dus goeddeels door de aanvaller omsingeld kon worden; maar als eigenlijk dwangkasteel was zij, meende hij, uitzonderlijk geschikt, in hoofdzaak door de gunstige ligging der bastions. De stad werd door twee bastions beheerst (Alva en Hernando), de Schelde eveneens door twee (Duc en Alva), de omringende landerijen door drie (Duc, Paciotto en Toledo). Dat komt in feite neer op een uitwerking van wel zeven in plaats van vijf bastions, aldus Vauban, die overigens concludeerde dat een ligging ten Noorden van de stad gunstiger was geweest, omdat daarmee ook de kant naar zee had kunnen worden bestreken, 'qui serail l'avenue de l'ennemi'.

De verdere bouwgeschiedenis van de citadel laat een aanpassing zien aan de ontwikkeling van de versterkingskunst, het krijgswezen en de toegenomen uitwerking van de artillerie. In de achttiende eeuw werden de bastions aanmerkelijk vergroot en de batterijen in twee lagen boven elkaar geplaatst. Het geheel vormde een soort van combinatie van het zgn. oude en nieuwe Nederlandse vestingstelsel. De facen van de bastions hadden nu een lengte gekregen van 100 meter. Voor vier van de vijf courtines werden aan de buitenkant van de vestinggracht driehoekige werken, demi-tunes ('halve manen') of ravelijnen aangebracht, wier hoofdfunctie was de belegeraar op grotere afstand van het eigenlijk fort te houden. De gracht kreeg een breedte van 25-30 meter, terwijl aan de boorden (escarpes) ervan allerlei wijzigingen werden aangebracht. Als belangrijkste toevoeging moeten worden genoemd twee lunetten ('brillen' of 'brilschansen'), die van Kiel en van Saint-Laurent (in sommige verslagen 'Sint Laurens' geheten), welke na 1815 gebouwd zijn. Het waren twee zeer krachtige buitenwerken, forten op zichzelf, op 300 meter afstand van de citadel gelegen, wier facen een lengte van meer dan 100 meter hadden. Zie de kaart in afb. 8.

De stad Antwerpen zelf was eveneens van relatief zware werken voorzien, terwijl er nog allerlei andere kleinere forten en schansen rond de stad, ook aan de linkeroever, lagen. Deze zullen naderhand in het kort worden genoemd. Bestudering van de kaart van afb. 3 verschaft het beste inzicht in de militair-bouwkundige situatie van de Stelling Antwerpen.

De gebeurtenissen rond Antwerpen en de citadel in het jaar 1830

Men kan rustig stellen dat in het laatste kwart van het woelige revolutiejaar 1830 de Nederlandse troepen min of meer gedesorganiseerd naar het Noorden terugtrokken. Een der rechtstreekse oorzaken hiervan was een massale desertie van Belgen uit het Nederlandse staatsleger, de Nationale Armee, welke de rangen gevoelig had uitgedund. Bij de opening der Staten-Generaal op 18 oktober werd nu o.a. besloten, dat Maastricht, Venlo en Antwerpen door de Nederlandse troepen bezet moesten worden; de operatie tegen de laatstgenoemde stad vond plaats onder bevel van generaal Chassé (zie de levensbeschrijving bij diens portret in afb. 5).

Ondertussen was de Koninklijke marine onder eskadercommandant kapitein ter zee Lewe van Aduard reeds bezig een blokkade op de Schelde in te stellen, welke allengs sterker werd. De marine heeft bij de gebeurtenissen rond Antwerpen in de jaren 1830-'32 een zeer belangrijke rol gespeeld; niet alleen lukte het de blokkade van de rivier nagenoeg waterdicht te houden - elk passerend vaartuig werd gevisiteerd -, maar de oevers en ook de stad zelf werden door de zeemacht in bedwang gehouden en de artillerie van de schepen vaak ingezet tegen

vijandelijke batterijen en troepen. Verder konden kleine detachementen mariniers, matrozen en ook soldaten voor raids aan wal worden gezet. Tenslotte kon dankzij onze marine ook de verbinding tussen de citadel en Nederland worden onderhouden, en onze vloot en het garnizoen worden bevoorraad. De postverbinding gebeurde met een zgn. brievenschuitje, doch correspondentie die geen uitstel gedoogde, geschiedde van de citadel uit met behulp van postduiven.

De Belgen hadden het op een strategisch hoogst belangrijke plaats (zie afb. 4) gelegen, zwaar bewapende Fort du Nord in bezit, waardoor de scheepsbewegingen van de onzen - mede door het convergerend vuur van andere, kleinere Belgische batterijen in de stad - ernstig werden gehinderd. Terecht noemt Boelen het niet tijdig meestermaken van dat fort door de onzen een onvergeeflijk verzuim.

Aan de verrichtingen en de bewapening van de zeemacht voor Antwerpen, waarvan thans bij de meesten van ons alleen de geïsoleerde wanhoopsdaad van Van Speyk in de herinnering voortleeft, zal in een latere 'Armamentaria' een afzonderlijk hoofdstuk worden gewijd.

Het bombardement van de stad op 26 oktober 1830

In oktober 1830 zag de situatie in en rond Antwerpen er voor de Nederlanders dreigend uit. Chassé maakte zich niet alleen zorgen over de bevoorrading van de citadel, maar ook over binnenstromende geruchten, b.v. als zouden van Gent opmarcherende opstandelingen het fort Vlaamsche Hoofd bedreigen. Op instigatie van kapitein ter zee Koopman, destijds belast met het veiligstellen van de verbinding tussen de citadel en het genoemde fort, liet Chassé de tegenover de citadel liggende dijk op de andere oever doorsteken, waardoor grote stukken land onder water kwamen te staan. Zoals op de kaarten van afb. 3 en 4 te zien is bleven alleen de dijk zelf alsmede de forten Burght, Zwijndrecht, Vlaamsche Hoofd, Calloo en Austruweel boven water uitsteken.

In de stad, die nu geheel in handen was van de opstandige Belgen, heerste grote wanorde. De opstandelingen wisten zich meester te maken van een grote voorraad wapens welke eerder aan Belgische troepen waren ontnomen en die op het punt stonden naar Nederland verscheept te worden. In een gemeen soort van oorlog, compleet met sluipschutters, moordaanslagen en hinderlagen, verloren vele Nederlandse militairen het leven en onze troepen trokken zich al vechtend uit de stad en de bastions der stadswallen terug op de citadel. In deze gespannen sfeer was er maar een kleine aanleiding nodig voor de citadelbezetting om over te gaan tot een afschuwelijke, ook toentertijd al niet meer geoorloofde oorlogsdaad, n.l. een bombardement van de stad.

In de middag van de 26e oktober had een zekere Kessels, een Brussels avonturier, na een schermutseling over n.b. enige koeien die door de Hollanders werden afgevoerd, enige kanonschoten op de citadel laten vuren. Aangezet door zijn raadgevers maar ook door een duidelijk bevel van de hertog van Saksen Weimar, waartegen hij herhaaldelijk zou hebben ingebracht: 'Hertog, het repugneert mij', besloot de woedende Chassé de stad met gloeiende kogels te laten bombarderen. Twee kanonneerboten en vier grotere oorlogsschepen namen ook deel aan deze 'bestrafing'. In de avond toen het Zuidelijk stadsdeel in lichterlaaie stond, slaagde de Belgische provisionele regering erin om na een bombardement van vier uren een staakt het vuren met de Hollanders overeen te komen. Tijdens het bombardement zetten een Nederlands officier en vijftig vrijwilligers het in de nabijheid van de citadel gelegen arsenaal van de stad in brand.

Het jaar 1831

In 1831 bleef het, wat de citadel betreft, betrekkelijk rustig. Chassé liet de lunet Saint-Laurent bezetten en versterken en in één nacht door fijn genie een caponnière (overdekte gang) opwerpen welke de lunet met de citadel verbond. Hetzelfde jaar bracht de troonsbestijging van Leopold de Eerste, de Tiendaagse Veldtocht en twee verdere achtereenvolgende scheidingsverdragen welke evenzovele keren door Willem I werden verworpen. De citadel bleef daardoor bezet en deze politiek onverstandige beslissing is de onzen uiteindelijk duur te staan gekomen. Niet alleen was een verovering daarvan door de grote mogendheden onvermijdelijk geworden - de Franse interventiestrijdmacht onder maarschalk Gérard bevond zich al in België - maar de door de Nederlandse overwinningen van de Tiendaagse Veldtocht danig afgenomen strijd lust van de Belgen kon alleen maar worden aangewakkerd door de citadel bezet te houden en men kan het daarom eens zijn met Petitjean, die oordeelde dat ` . . . la garnison du général Chassé narguait toujours le patriotisme belge'.

De Belgische troepen bij Antwerpen wierpen rondom de citadel schansen op waarop zij zware batterijen plaatsten. In mei 1831 ontstond een zeer gevaarlijke situatie tussen de bastions I en II waar de Belgen op de courtine kennelijk een eventuele aanval projecteerden. Chassé dreigde de stad te zullen bombarderen indien het werk aan de desbetreffende batterij niet werd stopgezet. Door tussenkomst van de Franse ambassadeur en een Engelse minister werd een schorsing bereikt waarbij Chassé evenwel werd verplicht de lunet Saint-Laurent te ontruimen. De Nederlandse bevelhebber kondigde aan de vijandelijkheden per 1 augustus d.a.v. weer te zullen hervatten, zich daarbij beroepend op een bepaling van een wapenstilstand in het jaar daarvóór.

Na enige kleinere incidenten tijdens het bestand begonnen in augustus inderdaad de vijandelijkheden op grote schaal opnieuw. Een vlootverband onder Koopman (die inmiddels bevelhebber was geworden van de direkt voor Antwerpen gelegen blokkadeschepen) vernietigde diverse Belgische batterijen terwijl men boven het Vlaamsche Hoofd de dijk doorgroef om de platbodem oorlogsvaartuigen (de kanonneerboten) en sloepen de kans te geven zich achter die dijk terug te trekken. Landingsdivisies van een aantal schepen namen de forten St. Marie en Pijptabak in. Dat daarbij ook vrouwen en kinderen om het leven kwamen, behoeften, aldus Boelen, de Belgen niet te beklagen, `*. . . want menig braaf matroos hebben zij verraderlijk het licht uitgeblazen, terwijl zij wisten, dat wij order hadden van geen vuurwapenen gebruik te maken en dat kwaadaardig beleedigende schelden op ons volk heeft allemaal ten laatste een verbittering bij hen te weeg gebracht, die niet te beperken was. Wij van onzen kant hebben bij deze bestorming maar weinig gesneuveld gehad. Drie belhamels van matrozen, die zich het meest aan gruweldaden hebben schuldig gemaakt, zijn naar Vlissingen opgezonden.*'

Tijdens het nemen van de forten door de marine liet Chassé van de citadel een uitval doen door 50 vrijwilligers. Deze actie werd ondersteund door heftig kanonvuur van de citadel en gestoord door de al even heftige tegenstand van de Belgen. Toch slaagden de uitvallers erin drie Belgische batterijen omver te werpen en een aantal kanonnen en mortieren te vernagelen, zij het ten koste van zware verliezen, vijf doden en zevenendertig gewonden, waaronder vijf officieren.

In de periode direkt vóór de hervatting van deze vijandelijkheden, had Boelen op 9 juli nog een bezoek aan de citadel gebracht. Hij kreeg een rondleiding door een officier van het garnizoen, waarbij hem uitleg werd gegeven over diverse aanvals- en verdedigingspunten. Het viel hem daarbij op dat de Belgen de tijd van het bestand goed hadden besteed door diverse

batterijen te installeren. Na een bezoek aan de ruïne van het in 1830 in brand gestoken arsenaal zei Boelen getroffen te zijn te zien hoe de stad Antwerpen van het bombardement geleden had, en hij vervolgde: *‘Wij kropen door de gaten van de muren van het arsenaal en kwamen zoo nabij de voetgangers in de straten, dat wij dezen burgers gemakkelijk een hand hadden kunnen geven. Onze officier-geleider bracht ons zeer nabij Benige Belgische voorposten. Aan een dezer, die slechts door een gespijkerde plank op twee palen van ons stond gescheiden, vroeg hij welke officier van hen heden de wacht had, doch de Belg antwoordde, dat er heden een order als verbod was gekomen, om met de Hollanders te spreken.’*

Door bemiddeling van de Fransen werd op 6 augustus opnieuw een wapenstilstand gesloten, waarbij als status quo de verdedigingslijnes per 5 november van het jaar daarvóór werden bepaald.

In het jaar daarop, 1832, gingen echter zowel de Hollanders als de Belgen verder met het aanbrengen van versterkingen voor het beleg, waarvan beide partijen aanvoelden dat het er vroeg of laat zou komen. De Belgen plaatsten in alle straten die op de esplanade (zie kaart) uitkwamen batterijen van mortieren en kanonnen welke op de citadel gericht stonden. Op de zuidelijke face van het bastion Montebello, dat tot de stadswallen behoorde, plaatsten zij een krachtige batterij van zes zware stukken. Uiteindelijk stonden er van de 410 kanonnen van de stelling Antwerpen er niet minder dan 270 op de citadel gericht.

De Belgen waren perfect op de hoogte van de extra blindingen en verschansingen welke Chassé in en rond de citadel had laten aanbrengen (zie verderop) en zij zonnen op krachtige artilleristische middelen om deze hoe dan ook te kunnen vernietigen. De Franse kolonel Paixhans, die een verwoestend soort van houwitsers had uitgevonden, het bomkanon, werd te hulp geroepen. Hij liet in Luik een aantal nieuwsoortige mortieren gieten, van 8 resp. 10 duims kaliber, die met een tot dan toe ongekende precisie bommen van 60 en ruim 100 kilo over een afstand van bijna drie kilometer bleken te kunnen werpen. Paixhans ging echter nog verder. Hij ontwierp een monstermortier, dat eveneens te Luik werd gegoten. Dit reusachtige wapen, dat niet minder dan 7.500 kg. woog, kon een bom werpen van het toentertijd ongehoorde gewicht van 500 kg. Het monstermortier, door de Belgen de ‘Léopold’ gedoopt, kon echter pas tegen het eind van het beleg tegen de citadel worden ingezet.

Na de laatste weigering door koning Willem I van de voor Nederland nog niet eens zo ongunstige voorwaarden van de Conferentie van Londen van 15 november 1831, besloten de Fransen definitief in te grijpen en de citadel te belegeren. Met België werd overeengekomen dat dat land zich afzijdig zou houden; het Belgische leger mocht wel verhinderen dat Nederlandse troepen de citadel zouden ontzetten. Op 17 november stelde Nederland een algemene mobilisatie in. Eind november 1832 bezette de hoofdmacht van het Franse Armée du Nord de voorsteden van Antwerpen.

De citadel in staat van verdediging

1 Het garnizoen

In de nazomer van 1832 liet Chassé de citadel met een aanzienlijke hoeveelheid officieren en soldaten versterken, zodat de totale bezetting van het fort bijna 4.500 man bedroeg, veel te veel zou men zeggen, voor een kazernecapaciteit van nauwelijks 3.000 man. De minister van oorlog, Eerens, echter eiste deze sterkte met het oog op eventueel noodzakelijke uitvallen door de bezetting ter ondersteuning van Hollandsgezinde elementen in Antwerpen en Gent. Deze overweging is ook af te leiden uit de aanwezigheid in de citadel van 32 paarden. Behalve de opperbevelhebber, generaal Chassé, bestond de leiding van de citadel uit:

generaal-majoor C. A. de Favauge (plv. opperbevelh.), majoor J. H. Voet (cdt. van de citadel), majoor J. M. van der Wijck (cdt. der genietroepen), en majoor H. G. Seelig (cdt. der artillerie). De precieze sterkte van het garnizoen bedroeg 146 officieren, 4.324 onderofficieren en soldaten, de bewapening bestond uit 145 vuurmonden. Op de onderhorige forten hielden de Nederlanders 467 man en 15 stukken als bezetting. Op 13 december werd het Vlaamsche Hoofd uit vrees voor een aanval verlaten en acht kanonnen ervan overgebracht naar de schans Burght.

2. De citadel

Het fort bezat relatief weinig schuilplaatsen; slechts enige kazernes waren met aarde bedekt. Tegen de courtine I-II werd een bomvrij hospitaal gebouwd. Inderhaast werd een aantal schuilplaatsen voor de troepen opgeworpen welke door een dak van zware balken bomvrij werden geacht. Deze geïmproviseerde, doch zeer sterke constructies werden eveneens aangebracht bij de hoofd- en hulppoorten. Vensters en openingen werden van zware houten platen, putten van bolle overkappingen voorzien. Onder de bastions en de courtines werden munitiemagazijnen ingericht die door een dikke laag aarde bedekt waren. Op de kaart van afb 8. kan men op het middenterrein nog allerlei gebouwen ontwaren. Deze waren bijna alle van steen opgetrokken, één grote en drie kleinere kazernes, woningen voor de bevelhebbers, het arsenaal, de kapel enz. Op diverse plaatsen buiten de wallen en elders werden uitgebreide pallisaderingen geplant. Het middenterrein werd voorzien van vele traversen.

3. De bewapening van de citadel

'Das Geschutz-Material so wie aller Zubehor, waren ganz vorzuglich,' schrijft de tijdgenoot Von Reitzenstein in zijn evenzo voortreffelijke militaire verhandeling van het beleg. De 145 stukken waren van velerlei soorten en kalibers. De kanonnen - vuurmonden dus welke als projectiel een kogel, d.w.z. een massieve, gietijzeren bal, in een vlakke baan verschoten - waren 6-, 12-, 18- en 24-ponders, waarvan de twee zwaarste kalibers in de jaren 1817-1820 in Luik gegoten waren. Het grof (zwaar) geschut stond op Gribeauvalaffluiten, de overige kanonnen op belegerings- en kustaffuiten, enkele stukken zelfs op scheepsaffuiten of rolpaarden. De houwitsers - een kanonsoort dat als projectiel een bolvormige granaat of springkogel in een kromme baan vuurde - hadden kalibers van 15 en 20 duim (voor duimen moet men lezen Nederlandse duimen ofwel centimeters). Mortieren waren voorhanden in de kalibers 13, 20 en 29 duim, deze wierpen in een steile baan zware bolvormige granaten, bommen genaamd. Het 13-duims mortier was het bekende Coehoornmortier, een typisch anti-personeelwapen. Voor dit laatste gebruiksdoel bezigde men in de citadel bovendien een tweetal zgn. steenmortieren, zwaar werpgeschut met een kaliber van 39 duim waarmee men gebundelde stenen of kogels verschoot. Verder waren er nog vier 39-duims zgn. kogelmortieren - werpgeschut derhalve dat massieve ijzeren ballen verschoot. De kogel- en de steenmortieren waren in de jaren 1820-1830 te Luik gegoten. De kanonnen en houwitsers konden behalve kogels resp. granaten ook typische anti-personeelmunitie verschieten zoals druiven (kogelbundels) en blikkedozen. De laatste waren kartetsen waarvan de vulling uit kleine ijzeren kogels bestond.

De precieze opstellingen, alsmede een opgave van alle kalibers en affuitsoorten zijn o.a. te vinden in het boek van Delvaux. Ook Kuypers geeft een gedetailleerde opsomming van de soorten, kalibers en de dislocaties van het geschut. Het zou moeizaam zijn deze hier te herhalen. In de loop van het beleg zijn trouwens nogal wat stukken vernietigd of verplaatst. Dit laatste overigens geheel tegen de zin van Seelig, de artilleriecommandant, die terecht zei dat elk uur besteed aan het verplaatsen van stukken, voor het schieten een verloren uur was.

In het algemeen kan men stellen dat de bastions gemiddeld 15 stukken voerden; het zwaarst bewapend was bastion II (Toledo), met 21 kanonnen 1 houwitser en 1 mortier. Ten einde de kracht van de artillerie op dit hoogst belangrijke bastion zoveel mogelijk intact te houden, werden tijdens het beleg, wanneer getroffen geschut definitief of tijdelijk uitgeschakeld was, veldkanonnen met hun mobiele affuiten op het bastion ingezet. Op de courtines stonden hoofdzakelijk mortieren opgesteld. De ravelijnen en de beide lunetten waren relatief licht bewapend. Acht en tachtig stukken en tien mortieren stonden in geblindeerde (gepantserde) opstellingen. De belangrijkste fronten, I-II en II-III (dus: bastions en wallen te zamen hadden 18 kanonnen, 4 houwitsers en 10 mortieren, resp. 30 kanonnen, twee houwitsers en zes mortieren (Saint-Laurent inbegrepen). Overal achter de bastions stonden kogelfornuizen om roodgloeiende kogels aan te maken.

De blinderingen van de artillerie zouden tijdens het beleg naar tevredenheid voldoen. Dat na het beleg van de 28 blinderingen er desalniettemin 12 vernietigd en 3 zeer zwaar beschadigd waren, had te maken met het feit dat men te lichte houten delen had gebruikt. De tien mortierblinderingen waren na het beleg, zij het beschadigd, nog intact.

Voor derdere details over het geschut wordt verwezen naar de illustraties en naar de slotbeschouwingen van dit artikel.

4. Sterkte en dispositie van de Fransen

De Franse belegeringsmacht omvatte 16.000 man, de artilleristen, sappeurs en mineurs niet meegeteld. De directe dekkingstrijdmacht bestond uit 29.000 man, alweer zonder het personeel van het artilleriepark mee te rekenen. De onmiddellijke reserve besloeg 13.000 officieren en soldaten. In totaal brachten de Fransen 60-65.000 man rond de citadel samen. Behalve dit belegeringsleger waren als rugdekking nog betrokken de voorhoede van het Franse Armée du Nord bestaande uit twee infanteriedivisies, twee cavaleriedivisies en een lichte-cavaleriebrigade. Aan de tachtig belegeringskanonnen waren vele veldstukken toegevoegd. De belegeringsstukken, speciaal bestemd voor de beschieting van overdekte en versterkte forten, hadden een kaliber van 16 en 24 pond. De veldstukken verschoten kogels van 4,8 en 12 pond; deze waren hoofdzakelijk bestemd voor het vuren op ongedekte geschutsopstellingen. Al het Franse geschut werd per schip over de rivier aangevoerd. Van de Belgen leende men 44 vuurmonden; 30 daarvan waren Paixhanshouwitsers.

Vele Belgen bezagen de komst van het Franse leger met gemengde gevoelens. Men kon zijn ergernis over het feit, dat was overeengekomen dat het nationale leger niet aan de gevechtshandelingen rond Antwerpen zou deelnemen, maar moeilijk verkroppen. In Brussel vonden zelfs enige schermutselingen plaats tussen Fransen en Belgen. De mensen die de landerijen rond Antwerpen bewoonden, hadden veel te verduren van de Franse opmars, vorderingen van vee en materiaal, inkwartiering e.d. In de verre omtrek van de citadel was het toch al niet bosrijke land totaal ontdaan van hout, of het nu groeide of tot hekken, palen e.d. was vertimmerd. De enorme houtvoorraden voor geschutsemplacementen, veldversterkingen, wegen, loopgraven, pallisaderingen en- vooral- fascines en schanskorven, die het Franse belegeringsleger meevoerde reikten bij lange na niet toe om aan de gigantische houtbehoefte te voldoen. Het Belgische leger echter stelde grote hoeveelheden hout beschikbaar.

De Nederlanders in de citadel wachtten in gelaten spanning de onvermijdelijke loop der gebeurtenissen af. De grote massa troepen binnen de beperkte omvang van de citadel leidde tot allerlei ongemakken. Bovendien was het al diep in de herfst, het was koud weer, alles nat van de regen en de grond drassig of modderig. Enige soldaten hingen in de kazematten opruiende aanplakbiljetten op waarop men aflossing eiste en met desertie dreigde. Ook de eindeloze verveling speelde zijn part: koning Willem I regelde de uitzending van een troep acrobaten uit Nederland om het moreel in de vesting wat op te vijzelen. Maar kennelijk drukte

de stemming in de citadel zodanig op deze koorddansers en jongleurs, dat zij buiten de citadel in de richting van Kiel een luchtje gingen scheppen. Ze werden prompt door Belgische soldaten gevangen genomen en in Antwerpen geïnterneerd. Naderhand hebben ze daar voor het Belgische garnizoen nog enige staaltjes van hun kunnen ten beste gegeven.

Misschien heeft de stemming waarvan eerder gewag is gemaakt, mede het navolgende verraad in de hand gewerkt: op 13 november 1832 deserteerde de Nederlandse luitenant Bouvy naar de Belgen. Vanzelfsprekend - zou men haast geneigd zijn te zeggen - had hij een gedetailleerde plattegrond van de citadel met alle verdedigingswerken en disposities van de artillerie bij zich. Deze zeer nuttige informatie is door de Belgen direkt aan maarschalk Gérard doorgespeeld. Het moet echter worden gezegd, dat Chassé op zijn beurt dankzij diverse Zuidnederlandse verspieters (zgn. Belgische Oranjelieden) bijna steeds over up-to-date informatie omtrent de dislocatie van de vijand heeft kunnen beschikken.

Toen het Den Haag duidelijk was geworden, dat de citadel gedoemd was uiteindelijk ten onder te gaan liet de koning namens minister Eerens op 15 november Chassé als volgt instrueren;

'(1) Gij moet de citadel niet tot het uiterste verdedigen, maar wanneer gij meent, dat er genoeg gedaan is voor eer en plicht dan moet gij haar overgeven.' (2) *'Hij (Zijne Majesteit) wil geen roekeloze opoffering van zoo vele braven en verlangt, dat wanneer van eer en plicht voldaan zij, door hun gedrag aan Oud-Nederland de duurzame achting van Europa zal verzekerd wezen, uw hoog geschat leven en, kan het zijn, dat velen uwer dappere lotgenooten voor hem en voor het dankbare vaderland behouden blijve . . .'*

Het beleg

Op 29 november waren de Fransen gereed. Hun aanvalsplan was doordacht en doelgericht. Zij wisten dat de sterke bewapening van de citadel alsmede haar solide verdedigingswerken een enorm munitieverbruik zou meebrengen. Daaruit laat zich de navenant hoge munitievoorraad per kanon - 1.000 projectielen! - verklaren. Het plan d'attaque voorzag in een massieve vuurconcentratie op bastion II (Toledo), in de rechterface waarvan een bres moest worden geforceerd waar doorheen men de vesting zou kunnen binnendringen. Dat objectief kon alleen bereikt worden door de artillerie op het genoemd bastion uit te schakelen, alsmede de vuurmonden van het ravelijn II-III en de lunet Saint-Laurent. Verder moesten natuurlijk de op de tegenover liggende face van bastion III opgestelde kanonnen tot zwijgen worden gebracht, evenals die van het ravelijn III-IV, en ook die van de verder naar het Westen gelegen lunet Kiel, omdat de Nederlanders van daar uit elke aanval precies konden observeren. Om het aanvalsplan een kans van slagen te geven moesten op de meeste der genoemde bolwerken met houwitser en ricochetschoten worden afgegeven, granaten dus die explodeerden op een der momenten dat zij tegen de grond ketsten; bovendien echter was het essentieel frontaal vuur uit te brengen op de twee faces van bastion II en op de rechterface van het ravelijn II-III, en wel met massieve kogels uit contre- en tenslotte, op korte afstand, uit bresbatterijen. Uit de plattegrond van afb. 19 is goed zichtbaar hoe de vuurlijnen en schootsvelden lagen. Het voor de Nederlandse stuksbemanningen moorddadige enfilerende vuur kan men er eveneens uit gewaar worden. Enfileren wil zeggen in lengterichting bestrijken; de trefkans van langs een rij kanonnen vliegende kogels was natuurlijk vele malen groter dan wanneer men dwars op die rij vuurde.

Op tien uur 's avonds, onder dekking van de duisternis, begonnen niet minder dan 4.500 arbeiders met het graven van de eerste parallel, d.w.z. een loopgraaf die ruwweg evenwijdig loopt aan de omtrek van een vijandelijke sterkte. Nederlandse buitenposten hoorden duidelijk het stoten van schoppen en spaden. Onmiddellijk werd Chassé gealarmeerd. Deze uitte zich

hoogst verbaasd, omdat er nog geen formele sommatie (opeising tot overgave) van de citadel had plaatsgehad. *... men moest dus op alle voorposten met de meeste omzichtigheid te werk gaan, te meer, daar het eenigzins sterk woei; zelfs de rondes en patrouilles werden op onderscheidene wijzen aangeropen; dan eens met eener slag tegen de kordonriem van het geweer, en dan weder eens met te fluiten, zoodat iedere schildwacht zijn oplettendheid moest verdubbelen.*' Aldus Kwantes in zijn dagboek.

De volgende dag stelden de Nederlandse schildwachten vast dat hun Belgische tegenhangers door Franse soldaten waren vervangen, dat er op 500 meter afstand van de citadel een parallel was gegraven en dat er aan gene zijde druk aan het opstellen van batterijen werd gewerkt. Nog diezelfde avond zond Gérard aan Chassé een brief waarin deze werd verzocht de stad te sparen en de citadel over te geven. In zijn afwijzend antwoord stipuleerde de oude generaal dat hij Antwerpen als neutraal zou blijven beschouwen zolang de Fransen de bolwerken daarvan niet voor hun beleg zouden gebruiken. Verder deelde hij mede: *... J'apprends avec surprise que pendant que Votre Excellence entame des négociations, on commence les hostilités par des ouvrages d'attaque ...*. Terecht beschouwde Chassé de Franse batterij op het stadsbolwerk Montebello als ontoelaatbaar, reden waarom hij de buitenwerken van de citadel tegen de middag kanonvuur op de Franse batterijen en musketvuur op zichtbare Franse militairen liet openen. Het Franse geschut zweeg echter nog.

Op diezelfde dag correspondeerde Gérard opnieuw met Chassé en verklaarde dat niet hij, maar de citadel met schieten was begonnen en wel juist op het ogenblik dat hij de vorengenoemde brief van de Nederlandse generaal ontving. Alweer wees de Fransman op het humanitaire belang, de stad te sparen, met het argument *pour-besoin-de-la-cause* dat hij juist dáárom o.a. het bastion Montebello, waarvan het geschut langs de stad heen zou schieten gebruikte. Hij verwees daartoe naar twee vroegere belegeringen van de citadel in de achttiende eeuw, waarom humanitaire redenen soortgelijks tussen de strijdende partijen was overeengekomen. Gérard besloot zijn brief met het dreigement dat de Fransen de citadel van alle mogelijke kanten zouden aanvallen als Chassé zou besluiten de stad te bombarderen. Deze antwoordde o.m. dat hij er steeds op uit was geweest de stad te sparen, *... ainsi que ma conduite ne l'a que trop prouvé pendant deux ans, nonobstant les provocations réitérées des habitants et des autorités militaires.*'

Het moet gezegd, dat de Nederlanders sinds 1830 niet één keer meer het vuur op de stad hebben geopend. Daartegenover zijn tijdens het beleg vele Franse projectielen terechtgekomen in de stadswijken welke in de buurt van de citadel lagen, waardoor verscheidene huizen in brand raakten en diverse stadsbewoners het leven lieten en gewond werden. Echter, niet alleen de kwestie van het bastion Montebello stelde het Nederlandse geduld op de proef. De neutrale positie van de stad liet n.l. evenmin toe, dat de Fransen artilleriewaarnemers op de kerktorens posteerden (wat ze wel deden) en het siert Chassé dat hij zo verstandig is geweest zijn irritatie hierover niet met een bombardement op de stad te wreken.

In de middag van de 30e deden Nederlandse genisten een uitval en staken enige in het schootsveld van de citadel staande - en als camouflage voor Franse batterijen dienende - huizen in brand. De volgende dag werd in de richting van de Scheldedijk een nieuwe uitval gedaan, maar deze werd door hevig geweervuur van de Fransen afgeslagen. De hele dag ging de citadel door met het vuren op de Fransen. Doelwit vormden voornamelijk de koppen van de loopgraven, die langzaam maar zeker langer werden. Het Franse belegeringsgeschut zweeg nog steeds.

De Franse genie echter zat ondertussen niet stil. In de nacht van 1 op 2 december werden een aantal approches of naderingsloopgraven (in zigzagvorm om aan enfilierend vuur door de verdedigers te ontkomen) van de eerste parallel uit in de richting van de lunet Saint-Laurent gegraven. Dit zware werk slaagde ondanks het Hollandse vuur, de soms stromende regen en de af en toe vallende sneeuw. De daarop volgende nacht al werd aan een tweede parallel begonnen, waarvan een gedeelte slechts op 12 meter afstand van de voet van het glacis (schuin aflopende aarden wal onder de stenen muur) der lunet kwam te lopen. Dat was gevaarlijk dichtbij en gezien de dode hoek al moeilijk rechtstreeks te beschieten. Niettemin bleef de citadel tijdens de gehele dag van de 3e praktisch voortdurend op de koppen van de loopgraven en de diverse Franse batterijen die hier en daar al in gereedheid werden gebracht, vuur afgeven, waarbij in totaal zeventienhonderd projectielen van allerlei kalibers werden verschoten.

De Fransen openen het vuur

Op 4 december om 1100 uur openden de belegeraars, na een van de toren van de O.L. Vrouwekerk van Antwerpen met een zwarte vlag gegeven sein, het vuur met 85 vuurmonden (44 kanonnen, 20 houwitsers en 21 mortieren). Ongetwijfeld verwoordde Kwantes de ervaring van allen die in de citadel waren, *... want toen kregen wij zulk een hevig vuur van hun terug, dat alle verwachting verre overtrof en waarvan de geschiedenis tot dus verre heeft gezwegen; de brandende bomben en granaten vielen als regen op onderscheidene plaatsen der Citadel neder en sloegen bij hunne uitbarsting alles uit elkaar en de andere kogels vlogen met vreesselijk gehuil door de lucht en verpletterden alles wat er in hun loop voorkwam.* De koele artillerist Seelig - die op bepaalde ogenblikken meer dan 20 projectielen tegelijk in de lucht kon tellen - merkte op dat de vijand de citadel met bommen bestookte, terwijl met kogels op de bolwerken werd gevuurd. De gebouwen leden die eerste dag al ontzettende schade en zes Hollandse vuurmonden werden van hun affuiten geworpen.

De Fransen schoten van die dag af onophoudelijk op de citadel-'s nachts alleen verflauwde het vuur enigszins doordat er alleen kogels werden verschoten en geen bommen geworpen- uiteindelijk met een totaal van niet minder dan 145 stukken. Gedurende het hele beleg verbruikten de Fransen 65.000 projectielen van allerlei kalibers, alsmede 75.000 kg. buskruit, waar tegenover de Hollanders 42.000 schoten afgaven.

Al na een aantal dagen van beschieting waren alle bovengrondse gebouwen van de citadel met de grond gelijk gemaakt; de een na de ander waren de kazernes en de magazijnen in brand gevlogen. Tegen de vreselijke Paixhansgranaten bleek weinig bestand; de extra aangebrachte blinderingen en dekkingen werden verpletterd en de mannen van de citadel moesten een goed heenkomen zoeken in de al bestaande overwelfde localiteiten, zoals de 14 sluippoorten (poternes), 5 galerijen en 36 kazematten waarin zij, diept opeengepakt en praktisch alleen maar staande, moesten trachten te overleven. De gewonden werden ter plekke in de kazematten door chirurgijns geholpen, die onder de bommen- en kogelregen te paard van het ene naar het andere bastion reden - zolang dat nog mogelijk was en niet het gehele middenterrein tot één grote omgeploegde puinhoop getransformeerd was.

De ligging van de lunet Saint-Laurent belette de Fransen hun aanvalslinie goed te projecteren en het lag voor de hand dat zij zouden trachten haar te veroveren. Al in de nacht van de Se probeerden ze het - één van hun loopgraven was n.b. al dwars door de bedekte weg van het saillant (de hoek tussen de twee facen van het bolwerk, de punt ervan) gesneden! - maar ze werden door hevig geweervuur van de bezetting van de lunet teruggedreven. Overdag slaagde de artillerie erin de batterij op het bastion Montebello, zij het voor korte duur, geheel tot

zwijgen te brengen. Opnieuw volgde er een briefwisseling tussen Chassé en Gérard over het al dan niet oneigenlijke gebruik van dit stadsbolwerk bij het beleg. Op de 7e december bezette de vijand opnieuw de bedekte weg rond Saint-laurent, ondanks hevige en continue beschieting door de Nederlanders met een 13 cm Coehoornmortier.

In de volgende dagen nam het Franse vuur per dag in hevigheid toe, met navenante uitwerking op de citadel en haar bolwerken. Op de 10e stond al geen gebouw meer overeind en het binnenterrein bood de trieste aanblik van een soort maanlandschap. Soldaten die het terrein overstaken moesten zich aan elkaar vasthouden om niet in de vele met modder gevulde bomtrechters te stappen. Een akelig schouwspel vormde een afgeschoten deel van het terrein dat voor het slachtvee was bestemd, waar veel verminkte kadavers tussen de puinhopen lagen.

Echter, de gevechtskracht van de citadel bleef intact. De efficiënt opgestelde batterijen op de wallen en bastions werden rustig en bedaard bediend. Dankzij de schootsafstand van minder dan 500 meter konden de ervaren Nederlandse kanonnières zorgvuldig richten waardoor de vijandelijke batterijen dikwijls getroffen werden. Zonder aan de individuele moed van velen hunner afbreuk te doen, kan men toch zeggen dat de rol van zowel de infanterie als die van de genie tijdens het beleg niet indrukwekkend is geweest. Daartegenover verdient de artillerie, onder de bekwame Seelig, alle lof die haar toekomt. Voortdurend moesten kapotgeschoten en gedemonteerde (d.w.z. van hun montering, hun affuiten, afgeworpen) kanonnen worden hersteld. Vijfmaal werd de bewapening van de rechterface van bastion I (Hernando) vernieuwd en de bewapening van het voortdurend bestookte bastion II (Toledo) wel zevenmaal. Dertig kanonnen en 39 affuiten, achtereenvolgens onbruikbaar geschoten, werden verwisseld. Veel nut had men van een smidswagen van de veldartillerie, die het gehele beleg in touw is geweest en voortdurend ijzerwerk afleverde, waaronder zelfs zware stukken als een 25 kg. zware straatstamper. Dit alles tijdens een gestage beschieting met kogels en bommen. De artilleriebezetting maakte een relatief klein deel - slechts 15 procent - uit van het garnizoen, totaal 16 officieren en 400 onderofficieren en manschappen. Deze werden bijgestaan door twee compagnieën infanterie (10 officieren en 243 man) die bij de artillerie waren ingedeeld en zgn. handlangers leverden. Verder was er nog een detachement van de artillerie-transporttrein van 1 officier en 15 man (waartoe de eerder genoemde 36 paarden organiek behoorden). Seelig had dit personeel in drie afdelingen gescheiden, die achtereenvolgens werden afgelost: een dienstpiket dat 24 uur op de wallen verbleef en het geschut moest bedienen, een reservepiket dat was belast met het herstellen van beschadigde schietgaten en ontplofte hulpmunitiemagazijnen, munitieaanvoer en dienst op de niet belaagde fronten der citadel, en tenslotte een rustend piket. De mannen waren dus twee etmalen onafgebroken op de been vóórdat ze konden rusten; daarbij moest het rustend piket nog allerlei huishoudelijke diensten verrichten!

Op de 6e december gebeurde er iets wat een danige knauw in het moreel van het garnizoen aanbracht: een Franse bom had het magazijn van levensmiddelen getroffen en 5.000 pond tabak ging in vuur en as op. 'Wat troost een soldaat in Oorlogs Vuur meerder dan tabak?' vroeg Wessels zich wanhopig af. En Kwantes kankerde, naar goed Hollands soldatengebruik, erover dat de zuinige Chassé de tabak niet eerder onder de mannen had laten verdelen. De brand in dit magazijn dreigde nog fatale gevolgen te hebben, aangezien de wind de vlammen in de richting van het centrale munitiemagazijn van de citadel dreef, maar het liep, letterlijk met een sissers, goed af.

De dag daarvoor had het bomvrije hospitaal een voltreffer gekregen: een Franse mortierbom sloeg door de toch niet kinderachtige blindering heen en ontplofte tussen de zieken en gewonden. De plek leek op een knekelhuis en er werden drie doden en vele gewonden

geborgen. Van die dag af liet Chassé `s nachts allerlei gewonden via de waterpoort per bootje naar het Vlaamsche Hoofd transporteren.

Op de 7e sloeg een bom door de blinding van het laboratorium heen, waar voortdurend 22 man als vuurwerkers bezig waren met het maken van lonten en buizen en het vullen van bommen en granaten. Naar het zich laat denken was ook hier de verwoesting vreselijk en er vielen 4 doden en 7 gewonden. Vier dagen later dreigde er iets dergelijks met het bommenhok, het hulpmunitiemagazijn, van bastion I te gebeuren, maar een zeer snelle kanonnier wist de nog net niet geëxplodeerde granaat op te tillen en weg te gooien.

Vanzelfsprekend eiste het vijandelijk vuur zijn meedogenloze tol onder de Nederlanders, maar het is niettemin opvallend, hoe relatief gering de verliezen onder de citadelbezetting bleven, totaal iets meer dan 100 doden en ruim 300 gewonden. Ook waren Franse scherpschutters actief en het bleek voortdurend levensgevaarlijk om over de wal heen te turen; op bastion II (Toledo) sneuvelden op verschillende dagen op vrijwel dezelfde plek twee officieren die de vijand observeerden.

Vermoedelijk zijn ze getroffen door schoten uit een nieuwe soort van walbus (fusil de rempart) met percussieslot, welke sedert 1831 in het Franse leger in gebruik was genomen. Dit 10 kg. zware geweer verschoot kogels met een diameter van 22 mm over een afstand van maximaal 1.500 meter (!). Hoe gevaarlijk het verblijf op de bastions overigens nog was blijkt uit het getuigenis van de artillerist Vogel, wiens kapotjas aan flarden werd geschoten, ` . . . door kogels, stukken van bommen en granaten, en de phosforus brandde op den rug van mijn jas zoodanig, dat mijn Kapitein dezelve op den rug met een wisser uitwreef . . .' Ook het uitvoeren van anders prozaïsche karweitjes zoals het halen en koken van aardappelen was levensgevaarlijk geworden, ` . . . want indien er 50 man hierna toeging[en], kwamen er nauwelijks tien van terug, om deze beurt wierdt dan ook geloot, dan nog de brandstoffen om dezelve klaar te doen maken, en was het dan klaar wierdt alles omver geschoten . . .', aldus Wessels in zijn dagboek en die, wat de hoeveelheid vermisten betreft, duidelijk overdrijft. Sedert de feestelijke uitreiking van de onderscheiding Het Metalen Kruis aan de deelnemers van de Tiendaagse Veldtocht, wat op 6 december, de verjaardag van de prins van Oranje, was gebeurd, liet men van de vlaggemast der citadel een zeer grote Nederlandse driekleur waaien. Herhaaldelijk werd hiervan de vlaggelijn kapot geschoten en enige soldaten hebben het opnieuw vastmaken van het dundoek met hun leven moeten bekopen. Gilles Vogel legde uit dat het karwei afdoende werd geklaard door speciaal hiervoor opgetrommelde matrozen van de kanonneerboten; liever dan in de hagelbui van Franse geweerkogels tot aan de kloot naar boven te klimmen, klommen ze slechts halverwege en lieten als verstandige zeelieden de steng gewoon zakken door het slothout eruit te nemen, waarna men op de grond een nieuwe vlaggelijn kon inscheren.

De verovering van Saint-Laurent

Op 10 december waren de Fransen de lunet, dankzij de 2e en 3e parallel, angstvallig dicht genaderd. Ter ondersteuning van de kleine bezetting van de lunet liet Chassé 's avonds een krachtige uitval doen door zestig infanteristen- vijftien waren er per compagnie afgecommandeerd - en een detachement mineurs. De laatsten slaagden erin om binnen een half uur tijds dertig meter van de gegraven sappe te vernielen en zes Franse loopgraafmortieren die te zwaar waren om mee te voeren, in de gracht te werpen. Toen het hoornsignaal voor de terugtocht klonk, barstte tegelijkertijd het geschut van bastion II los om de Hollandse aftocht te dekken. De Franse infanterie die een tegenaanval inzette, bezorgde de onzen gevoelige verliezen. De commandant van het uitvalsdetachement raakte dodelijk gewond, een luitenant sneuvelde, acht soldaten liepen verwondingen op en één soldaat werd gevangen genomen.

Een der onderofficieren werd later vanwege betoonde dapperheid onderscheiden met de Militaire Willems-Orde. Chassé en Seelig oordeelden dat de uitval, hoe moedig ook volvoerd, tactisch gebrekkig was geweest, omdat de infanterie ten onrechte buiten de Franse loopgraaf was gebleven; de mineurs hadden nog doeltreffender werk kunnen verrichten indien de infanteristen in, en derhalve onder dekking van, de loopgraaf in de richting van de vijand waren opgerukt.

Op 11 december lieten de Fransen een beer (een puntige muur door de vestinggracht) springen, waardoor het waterpeil zodanig zakte, dat de gracht rond de lunet bijna droog kwam te staan.

Gedekt door een sterke wind en de duisternis wisten Franse mineurs in de nacht van de 12e een stout stukje uit te halen. Met behulp van een vlot staken zij de nog maar smalle gracht over en brachten onder een der faces van de lunet drie zeer zware mijnladingen van elk 450 kg. buskruit aan. Het niet onderscheppen van deze actie is in de vakliteratuur wel aan de onoplettendheid der Nederlanders toegeschreven. Toegegeven moet worden dat er beter mannen in de luistergangen van de lunet hadden kunnen zijn geposteed; zeker indien er zich mineurs onder de bezetting hadden bevonden, zouden deze de ondermijning in de gaten hebben gehad. De Franse actie echter ging in zoverre tegen de klassieke regels van de toenmalige belegeringsoorlog in, dat er niet eerst een bresbatterij werd geplaatst en de bezetting meende dat dat juist zou gebeuren.

Tijdens het delicate werk van het plaatsen der mijnladingen wierp de Franse genie in de gracht een dam op van takkenbossen versterkt met puin en zandzakken. Deze arbeid geschiedde onder een zeer hevig Frans musketvuur uit de 3e parallel, waardoor de lunetbezetting werd afgeleid. Om vier uur 's nachts weerklonken twee doffe, niet eens zo zware ontploffingen, maar het was wel, *... als of de aarde onder de voeten der manschappen, die aldaar de wacht hadden, en op de wal stonden, wegzonk . . .*. De wal van de face der lunet stortte in en vulde de gracht met puin. Dat de Franse bestorming nog een half uur op zich liet wachten kwam doordat de explosies ook de dam van takkenbossen onder water hadden gezet.

De Fransen vielen de lunet van twee kanten aan. Twee compagnieën stormden door de bres naar binnen, de bajonet op het geweer, een andere compagnie kwam via een inmiddels gegraven vierde parallel, tussen de lunet en de citadel gelegen, bij de keel (achterkant) van de lunet tevoorschijn, waarmee zij tegelijkertijd een eventuele terugtocht van de Nederlanders afsneden. De laatsten, 124 man sterk, trachtten desondanks in paniek te vluchten, waarbij zich afschuwelijke tonelen afspeelden. Enigen hielden het hoofd koel en stelden zich geweer tegen de Fransen. Eén officier en 63 manschappen gaven zich over, de overigen wisten in de duisternis te ontsnappen en uiteindelijk de citadel te bereiken. Nadien hadden de Fransen in minder dan een etmaal tijd al een batterij in de keel van de lunet gereed.

Het spreekt vanzelf dat de verovering van de lunet Saint-Laurent zeer ontmoedigend heeft gewerkt op het moreel van het garnizoen, een gevoel dat nog werd versterkt door tegenslagen die de vloot op de Schelde leed, waar schout bij nacht Lewe van Aduard sneuvelde.

Met hernieuwde kracht vervolgden de Fransen de beschieting van de citadel, waarbij de op de veroverde lunet geplaatste batterij goede ondersteuning verschaftte; op deze korte afstand was elk schot point blank en raak. Het bastion II (Toledo) was nu gedoemd ten onder te gaan. Al op 19 december stond het bloot aan een ware orkaan van vuur van niet minder dan 8

mortieren van 29 cm, 12 zestienponders en vier houwitsers van 8 pond. De 22e was bovendien de bresbatterij van zes 24-ponders gereed, `en men begon daarmee op de hoek van Bastion N.2, met eene ongeloofelijke kracht te vuren, ook wierpen zij dien dag hevig met spiegelgranaten . . .' De Fransen waren het bastion nu zo dicht genaderd, dat enige van hun verderop liggende batterijen moesten ophouden met vuren teneinde hun eigen sappeurs niet te treffen. De citadel liet zich ook op die dag nog niet onbetuigd: fel werden de sappes met mortieren, granaten en stenen bestookt, terwijl ook geschut van de verderop gelegen fronten de aanvalswerken bestreek.

In de nacht van 17 op 18 december vestigden de Fransen zich definitief in de bedekte weg rond het ravelijn II-III en in de daarop volgende nacht trachtten zij in het pikkedonker met een groot aantal sappeurs en onder een hevig dekkingsvuur de gracht over te steken. Ze werden echter ontdekt en een Hollandse 12-ponder op de rechterface van bastion II vuurde de gehele nacht 68 kartetsen in de loopgraven. Het resultaat was dat het dempen van de 25 meter brede en 2 ½ meter diepe vestinggracht, dat al voor ¾ deel gelukt was, moest worden stopgezet. Onophoudelijk verlichtten de Hollanders het terrein met lichtkogels en vuurpotten. De Fransen ondervonden een van hun bloedigste nachten en er vielen vele doden en gewonden. Dankzij die ene, goed opgestelde twaalfponder met zijn alerte bemanning (en, het zij hier vermeld, ondersteunend geweervuur van een halve compagnie infanteristen) is het de Fransen niet gelukt om het ravelijn te veroveren.

Onophoudelijk trachtten de Hollanders, nu het water in de vestinggracht steeds verder zakte, waar mogelijk stukgeschoten pallisades te herstellen, maar meestal moesten zij zich door het felle Franse vuur terugtrekken. In de nacht van de 20e op de 21e beraadslaagde men of de recht tegenover bastion II geplaatste zware bresbatterij door middel van een mijn opgeblazen kon worden maar Chassé verbood uitvoering van dit plan, vrezende, dat de Fransen de contre-escarp vóór de batterij gecontramineerd hadden.

Eindelijk, op de 20e, liet het lang verbeide Belgische monster, het mortier `Léopold', zijn zware stem over het slagveld horen. De eerste 60-centimeterbom viel, na een vluchttijd van 16 seconden, op de courtine I-II, waarin een trechter met een diepte van 3 meter werd geslagen. Op een kilometer afstand van de citadel staande en bediend door een Belgische stuksbemanning, heeft dit wapen totaal 15 bommen in de citadel geworpen. Hoofddoel van de inzet was een treffer op het hoofdmunitiemagazijn. Dat is gelukkig niet gebeurd.

De bresbatterij vóór bastion II (Toledo) slaagde er in, op de 22e december - dezelfde dag dat zij in actie kwam - in de rechterface een enorme bres te schieten van 25 tot 30 meter breed. Ofschoon Von Reitzenstein in zijn militaire evaluatie van het beleg `die Bresche (noch) nicht praktikabel' achtte, kon een definitieve Franse bestorming toch niet lang meer op zich laten wachten en 's avonds riep Chassé nog één keer zijn raad van verdediging bijeen. Aangezien de situatie van cruciale ernst was en er hoogst belangrijke beslissingen moesten worden genomen, duurde de vergadering tot middernacht. Allereerst las de opperbevelhebber een brief voor van de prins van Oranje van 14 december waarin deze de generaal had medegedeeld, dat hij niet op ontzet hoefde te rekenen. Vervolgens stelde Chassé ieder lid van de raad afzonderlijk de vraag of het garnizoen naar zijn mening wel de middelen had om zich tegen een massale vijandelijke bestorming via de bres teweer te stellen. De meesten der aanwezigen oordeelden van niet, maar Seelig en Koopman waren in zoverre optimistisch, dat zij meenden dat door een massieve concentratie van vuur en staal de vijand met bebloede koppen teruggeslagen kon worden. De chef van het Scheldeflottielje sprak zelfs van het gebruik van enterbijlen en pieken bij de bres door zijn schepelingen. Voor dit laatste doel was

trouwens al op 12 december een detachement van 350 opvarenden geformeerd dat op afroep in de citadel kon worden ingezet. Na lange aarzeling besloot Chassé toen de citadel over te geven.

De overgave

De 23e december stak de citadel de witte vlag uit. Twee Nederlandse afgevaardigden in de personen van Seelig en Van der Wijck gingen naar Gérard met een brief van Chassé waarin deze de capitulatie van de citadel alsmede het fort Vlaamsche Hoofd en de onderhorige schansen aanbood, op basis van een aantal voorwaarden die hij de brief deed vergezellen. Chassé eiste onder andere dat hij met zijn garnizoen naar Nederland zou terugkeren.

Maar de opperbevelhebber bevond zich niet in een positie om voorwaarden te stellen; Gérard dicteerde zijn eigen condities, welke o.m. inhielden, dat ook de stroomafwaarts gelegen forten Lillo en Liefkenshoek werden overgegeven. Aangezien deze forten niet onder het bevel van Chassé stonden, kon deze ze formeel ook niet overgeven en Gérard verklaarde daarop, dat hij het garnizoen zolang krijgsgevangen zou houden. De Nederlandse opperbevelhebber kon niet anders doen dan de Franse voorwaarden aanvaarden en hij ondertekende.

Doordat zoals gezegd de voorwaarden van de overgave niet geheel naar de satisfactie van maarschalk Gérard vervuld waren, weigerde deze óók het aloude recht van de bezetting van een veroverd fort te eerbiedigen, n.l. dat deze haar wapens mocht behouden. *‘Wij hoopten en wenschten nog altijd, dat wij het geluk zoude mogen hebben, van deze voor ons zoo walgelijke plek gronds, waar wij voor 's Vaderlands belang, 27 maanden waren opgesloten geweest, met alle krijgseer te verlaten; en waarlijk wij werden nog meer in onze blinde hoop gevoed, daar wij op dien dag des vadem. ten 4 Ure, gewapend op het appèl moesten verschijnen; - doch hoe ontzettend werden wij in onze verwachting teleurgesteld; buiten de Citadel gekomen zijnde, zagen wij Benige Fransche Regenrenten, aanwier hoofd de Prins van Orleans en de Veld Maarschalk Gérard zich bevonden; nadat wij dezen met de grootste militaire eerbewijzen waren voorbij gedefileerd, moesten wij halt houden en ingevolge de gegeven orders, onze wapenen voor het gezicht der fransche Armée afleggen. - Ziedaar nu het loon voor de zware diensten die wij aldaar gedaan en de vreesselijke koude en ongemakken die wij hadden moeten verduren. Ja! Ziedaar nu het loon onzer verdediging; wij allen waren als door den donder getroffen, dat wij zulk een vernedering moesten ondergaan . . .’* (Kwantes, p. 53). Hoe navrant de overgave voor het garnizoen moet zijn geweest, wordt treffend door Gilles Vogel beschreven. Toen de Nederlandse troepen uit de citadel trokken, *‘. . . stond er een Fransche bezetting in carré geschaard, welke op onze aannadering werd geopend, waar wij in marcheerden, en daarna werd het weder gesloten; en moesten toen onze wapens nederleggen, hetwelk geschiedde. Het carré stond met het front naar binnen, en een geheele rei veldstukken stonden rondom ons, met de monding naar ons gekeerd, hetwelk geen vriendelijk Bezigte voor ons aanbodt.’*

Op dezelfde dag schreef Gérard aan de Franse minister van oorlog, dat hij zich naar de citadel had begeven. *‘. . . il est impossible de reproduire le spectacle de destruction qu'offre maintenant cette place. Tous les bâtiments sont entièrement ruinés, et les débris qui sont encore debout criblés par les traces de vos bombes et de vos boulets. Cette dévastation fait le plus grand éloge du général et de la garnison qui ont résisté à votre attaque; je n'ai pu me dispenser d'exprimer au commandant de la citadelle l'estime que doft lui concilier, de la part de tous les militaires, une défense aussi honorable . . .’*

Het einde van het Scheldeflottielje was tragisch. Koopman weigerde dit over te geven aan de Fransen, onder andere omdat zijn schepen dan zeker aan de gehate Belgen zouden worden gegeven. Daar de ongunstige wind en de vijandelijke batterijen op de oevers van de rivier een ontsnapping naar zee beletten, liet hij zijn vaartuigen tot zinken brengen of in brand zetten. De Fransen waren woedend en naderhand werden Koopman en zijn officieren en matrozen verklaard tot 'prisonniers de guerre à discrétion'. De degens werden van de officieren afgenomen, wat een protest van Chassé ontlokte. Omdat Koopman zijn wapen nooit heeft teruggekregen, schonk de Amsterdamse burgerij hun stadgenoot in 1833 een fraaie eredegeen.

Op 29 december marcheerden de overlevenden onder sterke Franse begeleiding af in de richting van Frankrijk. De zieken en lichtgewonden mochten naar Nederland vervoerd worden, terwijl de zwaargewonden naar het grote hospitaal van Antwerpen werden overgebracht. De krijgsgevangenen bereikten na een voettocht van zeven dagen door de vrieskou hun plaats van bestemming, Saint Omer in Noord-Frankrijk. Over het wedervaren van deze mannen, die na een half jaar in Nederland terugkwamen, vertelt o.a. Kwantes in zijn dagboek.

De gebeenten der gevallen bleven in de citadel rusten tot de jaren zeventig van de vorige eeuw. De uitbreiding van de stad Antwerpen alsmede het concipiëren van een nieuw verdedigingsstelsel van forten rond de stad, had tot gevolg dat de citadel daarin niet meer paste. De Belgische regering gelastte de slechting van het oude fort en verkocht de grond. Dit hield in dat ook het kleine Nederlandse oorlogskerkhof moest verdwijnen. De Nederlandse regering kwam tussenbeide en besloot dat de stoffelijke resten van de gevallen zouden worden overgebracht naar het kerkhof van Ginneken in Noord-Brabant, waar Chassé en Seelig reeds begraven lagen. Op zeer welwillende en grootmoedige wijze heeft de Belgische regering het opdelven en het transport van de gebeenten der Hollandse strijders in 1871 mogelijk gemaakt. In een grote chapelle ardente welke speciaal voor deze gelegenheid werd opgericht, stonden alle kisten welke met veel ceremonieel aan de Nederlandse delegatie werden overgedragen. Een schip bracht de gevallen naar Nederland terug.

Beloningen en eerbewijzen

Bij Koninklijk Besluit van 31 mei 1833 nr. 122 werd bepaald dat aan allen, die in de maand december 1832 deel hadden uitgemaakt van de bezetting der citadel en de onderhorige forten, alsmede aan de bemanningen der schepen van het Scheldeflottielje, een bronzen medaille zou worden uitgereikt. Deze medaille wordt aan het eind van dit artikel beschreven.

Vele militairen die zich tijdens het beleg hadden onderscheiden, werden al dan niet posthuum met de Militaire Willems-Orde vereerd. Aan de artillerie alleen werden niet minder dan veertig kruisen behorende bij deze hoogste militaire onderscheiding van ons land uitgereikt, terwijl een grote hoeveelheid deelnemers een Eervolle Vermelding bij Dagorder tebeurtviel. De afdelingen van het leger die aan het beleg hadden deelgenomen, mochten in hun vaandel het opschrift Citadel van Antwerpen voeren. Deze tekst is thans nog te zien op de vandel van die onderdelen der Koninklijke Landmacht welke de traditie voortzetten van de op de citadel aanwezige eenheden van de toenmalige Nationale Armee, n.l. het 1e Regiment Infanterie Johan Willem Friso, het 3 RI Menno van Coehoorn, het 5 RI Oranje Gelderland, het 7 RI Chassé en het Regiment Genietroepen. De RI 6 en 8 welke ook dit vandelopschrift voerden, bestaan niet meer, maar hun tradities worden bewaard door het Rgt. Limburgse Jagers resp. het Rgt. Oranje Gelderland. De laatstgenoemde regimenten voeren de namen van deze vroegere onderdelen alsmede het opschrift op een aan hun vandel gehechte zgn. cravatte.

De voor dit artikel geraadpleegde bronnen zwijgen over een vaandel, dat thans wordt geëxposeerd in het Franse Musée de l'Armée, dat zou hebben toebehoord aan, en bij de overgave als krijgsbuit in beslag genomen zijn op, de 10e Afdeeling Infanterie op de citadel. Schrijver dezes is niet in staat geweest om een onderzoek in te stellen naar dit vaandel, waarvan de authenticiteit naar het oordeel van enige Nederlandse deskundigen, mede door de onooglijkheid en de slechte uitvoering van het exemplaar, in twijfel wordt getrokken.

Enige krijgskundige conclusies over het beleg

In de eerste plaats kan men stellen dat het terreurbombardement van de stad Antwerpen door het geschut van de citadel in 1830, alsmede de in 1831 door Chassé geuite dreigementen voor een herhaling daarvan, hoe verwerpelijk ook in morele en humanitaire zin, ontegenzeggelijk hun militaire nut hebben gehad. Men kan dat afleiden uit de totaliteit van het Franse belegeringsplan, uit de massieve concentratie van geschut op het naar de stad gerichte front V-I, voorts uit het verloop van het begin van het beleg en, ten overvloede, uit de briefwisseling tussen Gérard en Chassé.

In de tweede plaats behoeft het basisconcept van de Nederlandse verdediging enig commentaar. In tegenstelling tot de heersende militaire opvattingen van toen, welke voorschreven dat de verdediging van een vesting moest uitgaan van krachtig bewapende en bezette buitenwerken teneinde de vijand zolang mogelijk de toegang tot de hoofdwal van het eigenlijke fort te ontzeggen, gingen Chassé en de zijnen juist uit van een krachtige verdediging van die hoofdwal (en de bijbehorende bastions); de buitenwerken werden licht bewapend. Deze moesten zo lang mogelijk proberen te overleven door ondersteunend vuur van de citadel zelf. Wij kunnen dat inderdaad zien aan de zeer lichte bewapening der beide lunetten, Kiel en Saint-Laurent. Vooral het laatstgenoemd fort, dat toch de spits der aanvallen te verwerken zou krijgen, was met zijn ene zesponder, één kogelmortier en - zegge en schrijve - één Coehoornmortier, uitgesproken onderbewapend. De achterliggende gedachte van het verdedigingsconcept is waarschijnlijk geweest de verliezen aan mensenlevens zoveel mogelijk beperkt te houden.

Terecht hebben een aantal deskundigen de artillerie van de citadel een te grote passiviteit in de eerste dagen van het beleg verweten. Men kan dat duidelijk afleiden uit de elders gepubliceerde cijfers omtrent het dagelijks munitieverbruik. Van 1 t/m 6 december vuurde het citadelgeschut per dag gemiddeld 555 projectielen van allerlei soorten en kalibers op de aanvallers af. Echter, voor de periode 7 t/m 23 december bedroeg het doorsnee-munitieverbruik dagelijks 1.780 projectielen, met als absolute topper de laatste dag, waarop de citadel als een vuurspuwende berg niet minder dan 2.293 kogels, bommen, granaten, kartetsen enz. verschoot. De achterliggende gedachte bij de relatief zwakke inzet der artillerie in de eerste dagen is het sparen van kostbare munitie geweest. De talloze huizen, tuinen, heggen en andere obstakels op het terrein rond de citadel immers camouflerden bijna geheel het opwerpen van schansen, plaatsen van batterijen en graven van sappes door de Fransen, zoals wij eerder in dit overzicht hebben gezien, en een oppervlaktebombardement zou een enorm munitieverbruik hebben betekend. Niettemin is dit basisconcept foutief gebleken, omdat het de belegeraar wel in staat heeft gesteld de voorbereidingen voor het beleg volgens plan uit te voeren: op 9 december was men al bezig aan het graven van de derde parallel. Het concept is bovendien gelogenstraft door de enorme hoeveelheden munitie welke bij de overgave van de citadel nog voorhanden waren: 75.000 kg. buskruit en 1,2 miljoen geweerpatronen, al waren de voorraden van kogels, bommen en handgranaten danig geslonken.

Zoals reeds eerder gezegd was het Nederlandse geschut en zijn toebehoren in uitstekende staat en in voldoende mate voorhanden. Dat geldt echter zeer beslist niet voor de uitrusting aan Coehoornmortieren, waarvan er in totaal slechts ongeveer twintig in de citadelbewapening waren opgenomen. Dit wapen echter was nu juist bij uitstek geschikt om vijandelijke loopgraven en op de aanval geconcentreerde kleine vijandelijke secties te bestoken. De doeltreffendheid van het Coehoornmortier kwam evenwel pas bij een massale inzet daarvan tot uiting: door de saturatie van exploderende projectielen kon men de vijand het verblijf in de sapses absoluut onmogelijk maken, wat bij meerdere veldslagen en belegeringen in de achttiende eeuw ook daadwerkelijk is gebleken.

Bij de inleiding van de actie tot het nemen van de lunet Saint-Laurent in de nacht van 10 op 11 december hadden de Fransen, zoals eerder is uiteengezet, niet minder dan een half uur nodig om de van tevoren geconstrueerde dam door de vestinggracht, welke door het springen van de mijnladingen onder water was gelopen, te herstellen en het ligt voor de hand dat zij dit herstel konden voltooien, en ook de daarop volgende bestorming inzetten, ondanks de weliswaar hinderlijke, maar toch zwakke uitwerking van dat ene Coehoornmortier op het saillant van de lunet.

Wat de kwaliteit van het overige geschut der citadel betreft, liet alleen het 29-cm kogelmortier te wensen over. Het is onverklaarbaar waarom dit inefficiënte wapensysteem met zijn enorme gewicht en onhandelbaarheid en, last but not least, de grote spreiding waarmee de massieve kogels terecht kwamen, op de citadel is geplaatst. Al in 1826 hadden schietproeven doen zien, dat men van de kogelworpen geen gunstige uitslag kon verwachten. Bij het beleg in 1832 zijn slechts enkele worpen met het kogelmortier gedaan, welke vielen op een tussen de 2e en 3e parallel opgestelde Franse contre-batterij. *... de Fransen de kogels in de lucht ziende aankomen begaven zich ijlings naar de borstwering onder opgestelde horden; slechts een kanonnier, voor zooverre zij zich zulks wisten te herinneren, werd door Benen dusdanig voortgeworpenen kogel gekwetst. De kogels die op de bedding nederkwamen bragten daaraan genoegzaam geen letsel te weeg, evenmin als aan de bekleeding der batterij. Er bestond dan ook weinig vrees voor deze worpen. - De spiegelgranaten daarentegen, welke door de belegerden werden geworpen boezemden ontzag in en derzelver stukken veroorzaakten verwondingen.* Aldus het Beknopt Overzicht der artillerieproeven van 1846.

De spiegelgranaat was een projectiel dat door de 15-duims houwitsers werd verschoten. Het was een bolvormige granaat welke op een cilindrisch stuk hout (van kaliberdikte) was opgeklost d.m.v. kruislings aangebrachte ijzeren banden. Aan de onderkant van de klos of spiegel bevond zich een uitholling waarin de kardoes kon worden vastgemaakt. Een vroeg voorbeeld derhalve van eenheidsmunitie voor geschut. Snelle lading, zekere uitwerking door de gefixeerde stand van de buis, en geringe spreiding van de treffers door de ballistische stabiliteit van het langwerpige projectiel, maakten het tot een doeltreffend wapensysteem, veel efficiënter dan houwitserschoten met losse granaten. Daarom is het onbegrijpelijk dat de citadel met slechts twee 15-duims houwitsers is uitgerust geweest. De overige 13 houwitsers waren 20-duinvers, waarvoor echter (nog) geen spiegelgranaten voorhanden waren. Alle houwitsers van de citadel te zamen verschoten 12.400 losse granaten; de twee 15-duims houwitsers hebben bovendien in totaal 137 spiegelgranaten afgevuurd. Dit geringe aantal heeft zeker te maken met het verlorengaan van een zeer grote hoeveelheid 15-duimsmunitie door de voltreffer op het laboratorium van 7 december.

Wat de uitvallen der belegerden betreft, is door militaire schrijvers met recht opgemerkt, dat de infanterie gezien de relatief grote sterkte daarvan in het garnizoen, teveel gespaard is gebleven. Weliswaar vonden vooral in het begin van het beleg allerlei kleine uitvallen plaats, maar die hadden, zoals wij hebben vermeld, hoofdzakelijk tot doel obstakels zoals huizen te vernietigen en tegelijk de voortgang en de aard van de vijandelijke werken te verkennen. Aan

het beperkte gebruik van de infanterie liggen zonder twijfel humanitaire overwegingen bij Chassé ten grondslag. Echter ook praktische, want de opperbevelhebber was terdege doordrongen van de beperkte opvangmogelijkheden voor gewonden binnen de citadel. Vandaar dat de uitvallen nóch te vaak, nóch met te grote detachementen werden gedaan. Moet de infanterie echter toch een pluim krijgen, dan komt dat doordat zij zich door haar voortdurend ondersteunend geweervuur van achter de borstweringen der wallen en bastions heeft onderscheiden.

Aangaande het Franse aanvalsplan, kan men zich afvragen of de tegenstander bij de tenuitvoerlegging daarvan in het algemeen niet al te voorzichtig tewerk is gegaan, met andere woorden of hij de beslissing in het beleg niet veel eerder had kunnen forceren. In de eerste plaats kan men de gevolgde systematiek van het sapperen kritisch beschouwen. Hoewel velen in het Franse leger nog onder de keizer hadden gediend, kan men toch beweren dat de massa van het Armée du Nord relatief weinig slagveldervaring bezat. Misschien is daaruit te verklaren waarom men met het graven van de eerste parallel zo relatief ver van de buitenwerken der citadel is begonnen. Dat had namelijk veel dichterbij kunnen gebeuren, men kan zelfs zeggen dat de 1e parallel op de plaats van de 2e had kunnen beginnen. Want ook deze 2e parallel lag nog grotendeels verscholen achter allerlei terreinobstakels. Waarschijnlijk moet de traagheid - welke bijna systematisch aandoet - in de voorbereidingen tot de bestorming van Saint-Laurent worden verklaard uit militair-psychologische overwegingen bij de Franse legerleiding. Want het is immers van het allergrootste belang om onervaren troepen geleidelijk met de intensiteit van de oorlog vertrouwd te maken, bovendien werken enige eenvoudige successen in het begin van een kampanje louterend op het moreel van de troep.

In de tweede plaats kunnen een aantal onbegrijpelijke vertragingen in de opstelling en het vuurgereed komen van de Franse batterijen worden opgetekend. Waarom konden de emplacementen en borstweringen voor de batterijen aan de eerste parallel al in de 2e nacht klaar zijn, terwijl het geschut daarvoor pas dagen later - soms zelfs pas in de 6e nacht - vuurgereed was? Ook hier is de verklaring wellicht te zoeken in een voorzichtig-systematische aanvalsvoorbereiding teneinde zoveel mogelijk tegenslagen en verliezen te voorkomen. Maar als dat zo zou zijn, is het onverklaarbaar dat in de 4e nacht van de 12 batterijen waarvan de bouw in voorbereiding was, er al 9 vuurgereed waren die echter nog steeds niet in actie waren gekomen. Misschien ligt het aan het militaire dogma van toen, dat men nooit de beschieting van een doel moest beginnen met één of enkele batterijen afzonderlijk, omdat deze dan prompt maximaal vuur van de verdedigers naar zich toe zouden trekken. Dat echter de nadelen hiervan wel loslopen, komt door het feit, dat het geschut van het fort door de grotendeels geblindeerde opstellingen niet zo beweeglijk was als het veldgeschut van de belegeraars; bovendien waren de belegerden in de eerste dagen van een beleg eveneens drukdoende hun artillerie op te stellen. Het is derhalve een fictie te menen dat het hele geschut van een vesting zich zou kunnen concentreren op die ene batterij die het vuur vroegtijdig zou openen, een vuur dat in die beginfase trouwens zeker storend en schadelijk voor de citadel had kunnen zijn. De Franse kanonnen bleven echter stug zwijgen, waardoor zij alle onder Nederlands vuur kwamen en dat tijdens de ongunstigste periode, de bouw van de batterijen.

Doordat de citadel in het begin ongestoord kon blijven vuren, werd aan de batterijen der belegeraars inderdaad nogal wat schade aangericht, waarvan het herstel de Fransen veel kostbare tijd kostte. Dit nog afgezien van het feit dat de eerste batterijen net iets te ver van de citadel werden geplaatst om zo nauwkeurig te kunnen schieten dat het Nederlandse geschut effectief het zwijgen kon worden opgelegd. Dat de lunet Saint-Laurent pas op de 10e dag na de opening van het vuur door de belegeringsbatterijen in handen van de Fransen viel, is

trouwens al een indicatie voor het feit, dat het Franse geschut niet in staat is geweest de Nederlandse artillerie definitief uit te schakelen, zeker niet de vuurmonden van het sterke bastion II (Toledo).

De relatief late inneming van de lunet Saint-Laurent heeft ook ernstige gevolgen gehad voor de geplande ligging der Franse loopgraven, welke ondertussen dankzij de duizenden sappeurs en werklieden tot een steeds groter en gecompliceerder stelsel waren gegroeid. Zolang de lunet nog niet veroverd was moesten de 2e en de 3e parallel noodgedwongen een ander tracée krijgen en er ontstond ten Oosten van het buitenwerk een opeenhoping van parallellen en approches, waarvan de Nederlandse artillerie effectief gebruik heeft gemaakt; de Franse verliezen zijn er onnodig door vergroot. Overigens moet worden erkend dat de loopgraven zelf onmogelijk optimale bescherming konden bieden; doordat ze telkens volliepen met grondwater, moesten ze noodgedwongen ondiep blijven, minder dan 1 meter.

Verdere vertragingen traden op bij de operaties voor het ravelijn II-III, waar de Franse genie, met het voorbeeld van Saint-Laurent nog vers in het geheugen, meende dat men ook daar een bres moest forceren met behulp van een ondermijning. Men ging hierbij zo ver, dat men de bouw van de ricochetbatterij, welke bestemd was om het ravelijn te beschieten, geheel stopzette. Dat had weer tot gevolg dat de bresbatterij die n.b. al vuurgereed was, nog langer moest zwijgen, want men kon haar eerst inzetten wanneer de ricochetbatterij haar voorbereidend werk had gedaan. Later heeft men deze vergissing ingezien, maar intussen waren weer twee etmalen verloren gegaan. Zoals wij eerder hebben gezien deed de Nederlandse bezetting van de citadel het overige en de Fransen hebben het ravelijn niet kunnen veroveren.

Wij zullen de verdere technische en tactische commentaren laten voor wat zij zijn. Men kan ze bij Von Reitzenstein, die er zeer gedetailleerd op in gaat, opslaan. Schrijver dezes hoopt hierboven te hebben aangetoond, dat het beleg onnodig is uitgedijd door een aantal tactische fouten bij de Fransen, maar het moet gezegd, dat zij hun objectief niet sneller hebben kunnen bereiken door het uithoudingsvermogen en de intelligente en krachtige tegenweer van de belegerden.

Concluderend kan men zeggen dat de ware militaire prestatie van het garnizoen dáárin is gelegen, en dat het zich heeft verdedigd tot het moment dat de definitieve bres werd geslagen.

De Citadelpmedaille (door F. A. Th. Smits)

De Citadelpmedaille werd per K.B. van 31 mei 1833 no 122 ingesteld. De medaille heette officieel de *Antwerpsche Medaille*.

Het K. B. vermeldde: *Wij Willem, enz. Willende aan hen, die zich, tijdens het beleg der Citadel van Antwerpen in de maand December 1832, op die sterkte en onderhoorige forten, mitsgaders op de flottille op de Schelde voor Antwerpen, hebben bevonden, een openlijk bewijs van aandenken verleenen.*

Deze herdenkingsmedaille werd verleend aan alle Nederlandse militairen die zich tijdens het beleg bevonden op de Citadel en bijliggende forten aan het Vlaamsche Hoofd, Burcht, Zwijndrecht en Austruweel en aan het marinepersoneel van de flotille op de Schelde, dat ter hoogte van de Citadel voor anker lag.

De bronzen medaille had een doorsnede van 30 mm. Aan de voorzijde was afgebeeld het vijfhoekig grondplan der citadel, waarin en creux de woorden: Citadel-van-Antwerpen.

Daaronder de naam van de modelleur; J. P. Schouberg F.

De keerzijde toonde tussen lauwertakken een gekroonde W met daaronder: December 1832.

De medaille hing aan een Nassau-blauw lint vervaardigd door de Fa. Dirks (Lint no. 475) Vele miniaturen van deze medaille zijn vervaardigd in de diameters van 12 mm, 14 mm, 16 mm, en 20 mm. Deze werden vervaardigd door de Fa. Moussault. De bovengenoemde Johannes Petrus Schouburg (zijn doopakte vermeldt Schouberg) werd te 's-Gravenpaege, 10 januari 1798 geboren en overleed op 6 januari 1864 te Utrecht. Toen hij 15 jaar was ging hij werken aan de 's-Rijks Zegel. Op 21-jarige leeftijd werd hij benoemd tot muntgraveur te Utrecht. Als stempelsnijder genoot hij grote faam. Naast vele erepenningen o.a. een Eerepenning ter bevordering der beschaving onder de Israëlieten (1827) en de gedenkpenning Tiendaagsche Veldtocht, verwierf hij grote bekendheid door het medailleren van de beeltenis van de koning op de gulden en rijksdaalder.

CERTIFICAAT.

De ondergeteekende
verklaart, dat

gerechtigd is, tot het dragen van het BEWIJS VAN AANDENKEN, ingesteld bij Zijner Majesteits besluit van den 31sten Mei 1833, No. 122, voor allen, die zich tijdens de belegering der CITADEL VAN ANTWERPEN, in de maand December 1832, op die sterkte en bijliggende forten, aan het Vlaamsche Hoofd, Burght, Zwijndrecht en Austruweel, mitsgaders op 's Konings flottielje op de Schelde voor ANTWERPEN hebben bevonden, als hebbende gediend in den rang van bij op Bovenstaande uitgifte bekrachtigd door mij enz.

Verantwoording

Er bestaat een zeer grote hoeveelheid literatuur over het beleg van de citadel van Antwerpen. De hieronder gegeven lijst heeft slechts betrekking op die titels die voor het schrijven van dit artikel zijn geselecteerd.

Gepubliceerde literatuur

- P. H. van der Meulen, Bijdrage tot de kennis der artillerie voor de verschillende wapenen. 's-Gravenhage [etc.], 1831.
- De Richemont, Geschiedkundig verhaal van de belegering der citadel van Antwerpen in December 1832. Amsterdam, 1833.
- H. von Reitzenstein II, Die Expedition der Franzosen und Engländer gegen die Citadelle von Antwerpen und die Schelde-Mundungen. Berlin [usw.], 1834 (plus atlas in fol.-obl.).
- G. A. Jacobi, Beschreibung des Materials und der Ausrüstung der Niederlandi-schen Feld-Artillerie. Mainz, 1836.
- A. J. Lastdrager, Belegering en verdediging des kasteels van Antwerpen. Amsterdam 1846.
- Beknopt overzicht der proeven [. . .] welke bij de veld-batterijen [. . .] en Regiment Rijdende-Artillerie [in 1846] hebben plaats gehad, alsmede [. . .] bij de vesting-kompagnien [etc.] 's Gravenhage, 1847.
- J. C. Koopman, Zijner Majesteits Zeemagt vóór Antwerpen 1830-1832. Utrecht, 1853.
- J. A. Stamkart, Gedenkboek der gebeurtenissen van 1815-1832. Amsterdam, 1865. - Gilles Vogel, Uittreksel uit mijn dagboek gedurende mijn militaire loopbaan. Rotterdam, [na 1865].
- F. H. W. Kuypers, Geschiedenis der Nederlandsche artillerie van de vroegste tijden tot op heden; IVe deel. Nijmegen, 1874.
- F. Delvaux, Le siège de la citadelle d'Anvers en 1832 par l'Armée française du Nord du Maréchal Comte Gérard. Bruxelles, 1930.

- O. Petitjean, 'La libération d'Anvers en 1832. Le siège de la citadelle. Un centenaire.' In: Revue du Tourmg Club de Belgique, 38e année, No. 22, 15 Novembre 1932, p.337-352.
- P. M. Kwantes, 'Korte schets of eenige aantekeningen. Betrekkelijk het Bombardement der Citadel van Antwerpen van den 4e tot en met den 23e December 1832 benevens eenige bijzonderheden, voorafgegaan, alsmede onze reis als krijgsgevangenen naar Frankrijk etc. etc.' In: West-Friesland's 'Oud en Nieuw' (Hoorn, 1936), p.45-70.
- J. Boelen Jzn, Het Merkwaardig Dagboek van een Nederlandsch Zeeman 1795-1860: [deel 2] De Indische tijd. Amsterdam, 1943.
- C. A. de Bruijn [en] H. R. Reinders, Nederlandse vestingen. Bussum, 1967. Fibula-reeks 3.

Ongepubliceerde literatuur

- D. Wessels, Journaal der gebeurtenissen bij gelegenheid der belegering van de Citadel van Antwerpen in de jaren 1832. Handschrift in de bibliotheek van het Legermuseum Leiden, cat.nr. P 28.
- Order-boek van de Koninklijke Nederlandsche Infanterie uit de jaren 1830-1835. Hs. in de bihl. v.h. Legermuseum, cat. nr. Q 69-30.
- W. F. Heintz, Onderwijs in de beweging der lasten voor artilleristen, 1830-1835. Hs. in de bihl. v.h. Legermuseum, cat. nr. W 2105-2106.

Iconografisch materiaal

Er bestaat een grote hoeveelheid afbeeldingen met betrekking tot de gebeurtenissen rond Antwerpen in de jaren 1830-32. Een flink deel daarvan staat in het bekende werk van Frederik Muller (De Nederlandsche geschiedenis in platen; Amsterdam, 1879) vermeld. Zonder twijfel geeft de Franse serie van 1832, Dessins faits d'après nature au siège de la Citadelle d'Anvers par Raffet (vermeld in Muller onder nr. 6865) met zijn 24 platen de artistiek mooiste en historisch meest verantwoorde beelden van het beleg. Reeds de voor dit artikel noodgedwongen kleine selectie brengt al, naar onze mening, op indringende wijze de sfeer van de gebeurtenissen over.

Belangrijke museale verzamelingen met betrekking tot het beleg van de citadel bevinden zich in het Koninklijk Museum van het Leger en van Krijgsgeschiedenis in Brussel, in het Legermuseum te Leiden alsmede in het Rijksmuseum te Amsterdam. In de collectie Roosdorp van de afdeling Nederlandse geschiedenis van het Rijksmuseum bevindt zich o.a. een eigentijdse maquette van de citadel op het tijdstip van de overgave.